

LA VIDA IMAGINÀRIA DEL CIENTÍFIC

EL CAS DEL CÒMIC 'THE MANHATTAN PROJECTS'

FRANCISCO SÁEZ DE ADANA

Aquest article analitza *The Manhattan Projects*, sèrie de còmics que explica una història alternativa sobre el final de la Segona Guerra Mundial en què el Projecte Manhattan amaga altres activitats més relacionades amb la ciència-ficció. Aquest treball analitza la translació del concepte de vida imaginària encunyat per Marcel Schwob a la història de la ciència en el segle xx.

Paraules clau: Projecte Manhattan, vida imaginària, Marcel Schwob, còmics, metaliteratura.

■ INTRODUCCIÓ

A la darrerria del segle XIX l'autor francès Marcel Schwob va crear el concepte de «vida imaginària», que Jorge Luis Borges encertadament va definir com una història en la qual «els protagonistes són reals; els fets poden ser fabulosos i no poques vegades fantàstics» (Borges, 1996: 486). Partint de Schwob (1979), les vides imaginàries, que s'integren en la tradició de la biografia, han estat analitzades en el camp de la literatura comparada per estudiosos com ara Bruno Fabre (2010), María José Hernández Guerrero (2002) o Francisco García Jurado (2008), tots els quals han destacat la rellevància d'aquest modern gènere literari. El còmic, seguint aquesta tradició procedent de la literatura, també s'ha servit de les vides d'autors i personatges històrics per tal de crear la seua pròpia fantasia, barrejant així ficció i realitat en una narració en la qual actuen conjuntament el text i la imatge, fonamentalment a fi de crear noves ficcions d'autors literaris com ara Edgar Allan Poe i H. P. Lovecraft. *The Manhattan Projects* és un treball molt interessant perquè parteix del concepte de vida imaginària i l'aplica a personalitats alienes al món literari, en aquest cas els científics que van treballar en l'autèntic Projecte Manhattan. Per tant, aquesta obra se situa fora dels límits de la biografia en còmic, gènere que mostra incomptables exemples últimament, per tal d'introduir un nou gènere en la descripció de les vides de científics: el de la vida imaginària.

■ LA VIDA IMAGINÀRIA COM A MICROGÈNERE LITERARI: MARCEL SCHWOB

Entre 1894 i 1896 l'autor francès Marcel Schwob (1867-1905) va publicar la seua obra *Vies imaginaires*, una recopilació de relats en què, partint d'algunes dades i fets coneguts, recrea les vides de personatges tan diversos com Empèdocles, Lucreci, Paolo Uccello, Pochontas, Cyril Tourneur, el Capità Kidd o els coneguts assassins Burke i Hare, entre altres. A través d'aquestes vides imaginàries i imaginades, Schwob dóna als lectors una visió alternativa a les versions oficials que ens ha transmès la història, convertint la realitat en anècdota i l'anècdota en l'element clau d'aquestes noves semblances. A Schwob no li interessien les gestes extraordinàries, les dades profusament documentades en els llibres d'història o les teories que els mateixos autors ja van exposar i van publicar, sinó els detalls, les particularitats que humanitzen

«EL CÒMIC S'HA SERVIT DE LES VIDES D'AUTORS I PERSONATGES HISTÒRICS PER CREAR LA SEUA PRÒPIA FANTASIA, MESCLANT AIXÍ FICCIÓ I REALITAT»

aquests homes excepcionals. És precisament aquest material anecdòtic, però essencialment humà, el que serveix d'inspiració i de motor per a les vides imaginàries. És així com, movent-se en la fina línia entre la realitat i la ficció, la «vida imaginària» es converteix en un subgènere de la biografia, que al llarg del segle xx aplegarà seguidors de la talla de Juan José Arreola, Joan Perucho, Antonio Tabucchi o Jorge Luis Borges, qui va definir la seua *Historia universal de la infamia* (1935) com una «còpia rebaixada» de l'obra de Schwob.

Tenint en compte les anteriors consideracions, i seguint García Jurado (2008: 47), podem resumir en tres

les principals característiques de les «vides imaginàries»: a) La brevetat (en consonància amb el tema de la biografia que es vol relatar: secundari i anecdòtic). b) Els elements visionaris, onírics i, a vegades, sòrdids. c) Un marcat caràcter metaliterari, on la vida d'un autor es confon amb la seua pròpia obra. Això, a més, representa «una clara consciència d'estar davant d'una història literària alternativa a l'oficial» (García Jurado, 2008: 47).

Si bé no en totes les vides imaginàries convergeixen aquestes tres característiques, hi ha una clara tendència a mantenir i combinar aquests criteris, i així s'esdevé en el cas de la vida imaginària de certs científics que es genera en un còmic com *The Manhattan Projects*.

■ LA BIOGRAFIA DEL PROJECTE MANHATTAN EN CÒMICS

Com que el gènere de la vida imaginària està fortament lligat a la biografia, és interessant mostrar com els còmics han tractat la creació de la bomba atòmica dins del Projecte Manhattan. Les biografies de científics s'han desenvolupat molt recentment en el món del còmic i la novel·la gràfica, gènere, d'altra banda, que ja és clàssic en la literatura i el cine, però que fins ara en el món del còmic no havia aparegut amb la mateixa profusió. En aquesta tendència recent es poden citar tres treballs relacionats amb el Projecte Manhattan (figura 1): *Trinity*, de Jonathan Fetter-Vorm; *Fallout*, de Jim Ottaviani i diversos artistes; i *Feynman*, de nou de Jim Ottaviani, en aquest cas acompanyat pel dibuixant Leland Myrick.

Trinity es va publicar en 2012 i té com a subtítol *Una història gràfica de la primera bomba atòmica*. La història pren com a centre la primera bomba atòmica, que es va provar al desert de Nou Mèxic el 1945, l'èxit de la qual va donar com a resultat els llançaments, mesos més tard, de les bombes sobre Hiroshima i Nagasaki. *Trinity* es pot dividir en dues parts. En la primera es descriu tot el procés científic i militar que va conduir al desenvolupament de la bomba i es fa amb un enfocament pedagògic i un rigor històric impecable. No sols els fets històrics estan ben documentats, sinó que hi ha diverses descripcions científiques sobre l'energia nuclear molt precises, però al mateix temps fàcils d'entendre per al lector. La segona part està dedicada al

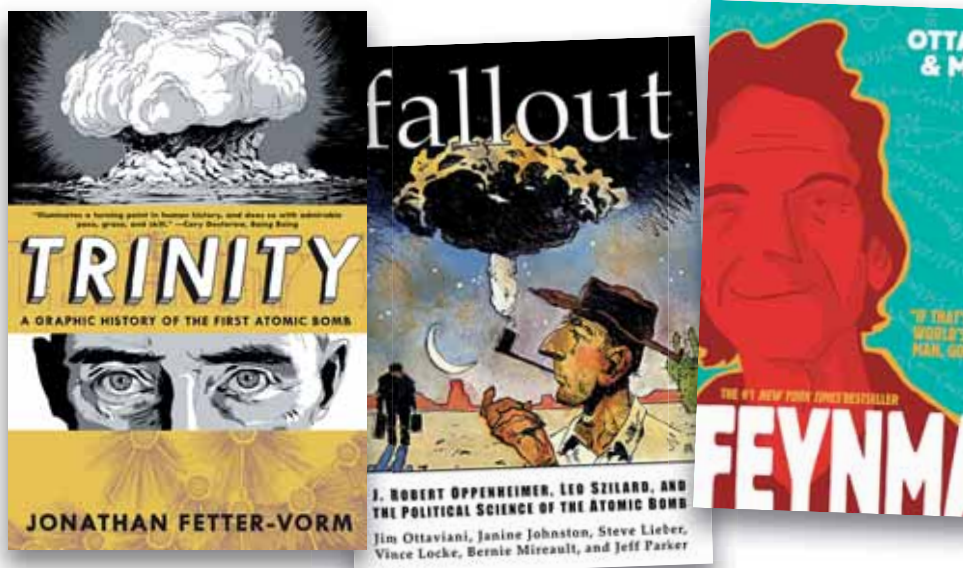

Figura 1. Les biografies de científics s'han desenvolupat molt recentment en el món del còmic i la novel·la gràfica. Tres exemples de biografies de científics portades al còmic són *Trinity*, de Jonathan Fetter-Vorm; *Fallout*, de Jim Ottaviani; i *Feynman*, de nou de Jim Ottaviani, en aquest cas acompanyat pel dibuixant Leland Myrick.

«THE MANHATTAN PROJECTS' SE SITUA FORA DELS LÍMITS DEL GÈNERE DE LA BIOGRAFIA EN CÒMIC PER INTRODUIR UN NOU GÈNERE: EL DE LA VIDA IMAGINÀRIA»

llançament de la bomba i als seus efectes. Sense perdre el rigor històric, ja que es basa en els testimonis de persones involucrades en el llançament, s'hi inclou una càrrega emotiva major, analitzant les conseqüències de la decisió nord-americana pel que fa al llançament de la bomba. El rigor històric de la primera part fa que el missatge d'aquesta segona part arribe de manera més profunda al

lector, ja que el punt de vista de l'autor es transmet amb la mateixa precisió utilitzada en les descripcions científiques de la primera part. Es tracta, per tant, de posar en consideració les conseqüències que un succés que moltes vegades s'ha qualificat d'heroic tingué sobre la consciència del poble nord-americà.

Fallout va ser publicat l'any 2001 dins d'una sèrie que arreplega biografies de científics o relats sobre la història que hi ha darrere d'alguns èxits científics importants. L'existència d'aquesta sèrie mostra el potencial dels còmics com un mitjà per a narrar biografies relacionades amb la ciència. *Fallout* està escrit per Jim Ottaviani i dibuixat per diversos artistes, de manera que cadascun il·lustra un dels capítols del llibre. La idea d'Ottaviani és mantenir la màxima fidelitat possible a la història real, de manera que totes les llicències que es pren, com és natural en el gènere de la biografia, estan documentades en les notes al final del llibre. L'aspecte més interessant d'aquest llibre és que s'acosta al Projecte Manhattan com si es tractara de la biografia d'un ésser viu, dividint el llibre en quatre parts:

Figura 2. Representació onírica de les múltiples personalitats d'Oppenheimer. El relat de *The Manhattan Projects* és ple dels somnis dels diferents científics, especialment d'aquells que han estat reemplaçats per un doble maligne. Així, les múltiples personalitats d'Oppenheimer es tracten en la sèrie a través d'elements onírics.

«LES BIOGRAFIES DE CIENTÍFICS NO HAVIEN APAREGUT AMB LA MATEIXA PROFUSIÓ EN EL CÒMIC QUE EN LA LITERATURA I EL CINE. 'TRINITY', 'FALLOUT' I 'FEYNMAN' SÓN TRES EXEMPLES RECENTS RELACIONATS AMB EL PROJECTE MANHATTAN»

naixement, col·legi, treball i mort, cadascuna de les quals referides al projecte mateix. La història, a més de rigorosa històricament, és narrativament consistent, i cadascun dels dibuixants aporta solucions gràfiques apropiades a cadascuna de les etapes narrades en el seu capítol. Només en l'últim capítol, mort, que narra el juí d'Oppenheimer, es perd la potencialitat de la narració gràfica, car s'hi intercalen llargues caixes de text que inclouen les cartes que Oppenheimer va intercanviar amb la comissió encarregada de jutjar-lo. Aquesta inclusió, no necessària per al rigor històric com demostren els capítols previs, llasta la narrativa, perquè el lector es perd en el text, i es dilueix la potencialitat narrativa del còmic que tan bé s'havia aprofitat en els capítols anteriors.

Jim Ottaviani és també l'autor d'una de les biografies de científics més fascinants dels últims anys: *Feynman*, publicada el 2012. Ottaviani corre el risc no sols d'explicar la vida del físic, sinó també de tractar de transmetre les seues teories. I ho aconsegueix sense perdre la capacitat de captivar el lector i sense perdre el rigor científic. La part dedicada al Projecte Manhattan és proporcional a la durada que tingué en la vida de Feynman, però és en gran mesura complementària al treball d'Ottaviani en la sèrie *Fallout*, ja que aprofundeix en aspectes com la seguretat o la relació entre els científics i el govern, no tan profundament tractats en el seu treball anterior. La situació personal de Feynman, marcada per la malaltia, i posterior mort, de la seua dona, dóna un especial significat a aquesta part del relat. L'estupidesa de la guerra i de la manera com ha derivat la ciència després del Projecte Manhattan és evident si es compara amb el destí inevitable de la dona de Feynman. Ottaviani introdueix, per tant, en aquesta obra un major nivell d'emotivitat que no era possible en un treball com *Fallout*, marcat pel rigor històric.

■ 'THE MANHATTAN PROJECTS' I LA VIDA IMAGINÀRIA

The Manhattan Projects és una sèrie de còmics creada per l'escriptor Jonathan Hickman amb dibuixos de Nick Pitarra i publicada per Image Comics. És una història alternativa sobre el final de la Segona Guerra Mundial en la qual el Projecte Manhattan és només una tapadora per a altres idees de ciència-ficció més esotèriques. La sèrie és mensual i va començar el seu camí al març de 2012 i actualment es continua publicant. És una sèrie marcada pels continus salts temporals i per diverses històries paral·leles en les quals Hickman teixeix una xarxa de ciència i política tenint sempre en compte la història que cada personatge té al darrere. Aquest treball és un interessant exercici de metaficció, ja que juga

Piñeta de Agostini

Figura 3. Oppenheimer i el seu bessó malvat. Hi ha una component sòrdida de gran força en la descripció que es realitza del bessó malvat d'Oppenheimer, un psicòpata que es menja les seues víctimes a fi d'arrabassar-los els coneixements i l'ànima.

constantment amb la relació entre la realitat i el relat explicat, que conté un nombre de característiques apropiades per a qualificar-lo de «vides imaginàries». S'hi poden observar diverses característiques. Com afirmen González-Rivas i Sáez de Adana (2012), en el cas dels còmics la brevetat és una característica inherent, ja que la component gràfica permet condensar certs passatges narratius que en una novel·la requeririen explicacions més extenses. Encara que després es recopilen en toms, cada episodi mensual pot considerar-se com un relat curt, un dels gèneres favorits de Schwob, un gènere narratiu caracteritzat per la brevetat.

La presència d'elements visionaris, sòrdids i onírics és una constant de *The Manhattan Projects*. El relat n'és ple, dels somnis dels diferents científics, especialment d'aquells que han estat reemplaçats per un doble maligne com Oppenheimer i Einstein. Les múltiples personalitats d'Oppenheimer es tracten en la sèrie a través d'elements onírics (figura 2) i el personatge d'Einstein es mostra com el d'un visionari. De fet, tots els científics tracten d'utilitzar els recursos de *The Manhattan Pro-*

jects per fer realitat les seues visions. Fins i tot l'exèrcit i els polítics tenen la seua pròpia visió, encara que aquesta estiga totalment distorsionada. Els polítics i militars precisament són els qui aporten el component sòrdid a la història, incloent-hi l'obsessió per la cerca de poder, no importa quins siguin els obstacles que troben en el seu camí. Hi ha també un component sòrdid de gran força en la descripció que es realitza del bessó malvat d'Oppenheimer, que és un psicòpata que es menja les seues víctimes a fi d'arrabassar-los els coneixements i l'ànima (figura 3). L'element mitològic també és present en la descripció que, de les diferents cultures, humana i alienígena, fa l'obra (figura 4), així com l'element religiós, en les cerimònies orquestrades per Harry S. Truman abans de morir (figura 5).

Finalment, el fort component metaliterari, en què la vida de l'autor es mescla amb la seua obra, és, probablement, la característica més destacada de la sèrie. Hi ha una intenció clara de crear una biografia alternativa a l'oficial, una biografia que té certs elements comuns amb la vida real. Hi ha diversos exemples d'aquesta

Planeta de Agostini

Image Comics

Planeta de Agostini

Figures 4 i 5, d'esquerra a dreta. En *The Manhattan Projects* és present l'element mitològic en la descripció que es fa de les diferents cultures, humana i alienígena (a l'esquerra), així com l'element religiós en les cerimònies orquestrades per Harry S. Truman abans de la seua mort (a la dreta).

idea al llarg de la sèrie, alguns dels quals mereixen especial menció. Els problemes familiars d'Oppenheimer s'inclouen en l'obra, però mentre que en la vida real el seu germà era un simpatitzant comunista, ací és un psicòpata que pren el seu lloc en el projecte. Leslie Groves, el militar responsable del projecte, té una forta controvèrsia amb Oppenheimer, responsable de la part científica, sobre aspectes de seguretat i secretisme. La lluita d'interessos es reflecteix en aquesta sèrie com una lluita per a satisfer les seues pròpies ambicions. Einstein va ser només un element necessari per a posar en marxa el projecte en la vida real. Ací és una figura en l'ombra que persegueix les seues pròpies teories (figura 6). El comportament de cada personatge està, al final, modelat per la naturalesa del seu treball en la vida real en un experiment metaliterari que segueix els preceptes de Schwob sobre la vida imaginària.

D'exemples de vides imaginàries, n'hi ha uns quants en els còmics. Els casos més prolífics són les nombroses vides imaginàries dels escriptors gòtics Edgar Allan Poe i H. P. Lovecraft, com arregen Gonzá-

lez-Rivas i Sáez de Adana (2012). L'ús de la vida imaginària en la ficció gòtica pot ser degut a dos motius: primer, els elements gòtics inclosos en la ficció creada per Schwob, àvid lector de literatura gòtica, i segon, el fet que tant Schwob com aquests escriptors gòtics foren, essencialment, escriptors de relats breus. L'aspecte més interessant de *The Manhattan Projects* és que no és la vida imaginària d'una personalitat famosa, sinó que implica un grup de persones. Per tant, la complexitat del treball és enorme perquè cal construir totes les relacions entre els personatges. Una de les coses més notables de les vides imaginàries és la possibilitat de rastrejar els successos reals que serveixen com a base per a la construcció del relat imaginari. Si amb un sol personatge aquest rastreig és fascinant, en *The Manhattan Projects* és un exercici de metaliteratura que trenca constantment la frontera entre realitat i ficció. D'aquesta manera, l'obra sempre és conscient de la seua condició d'artefacte i dissemina durant tot el desenvolupament referències a la verdadera biografia dels seus protagonistes, un fet que permet dos nivells de

lectura, un per al lector coneixedor del tema, que pot rastrejar la frontera entre realitat i ficció, i un altre per a qui s'acosta a l'obra sense grans coneixements sobre els personatges protagonistes, però que pot seguir-la com una història de ficció sense més. No sols cada personatge té elements del seu equivalent real, sinó que també la relació entre ells conté aquests elements. I més interessant encara és que la ciència s'uneix com un element més d'aquest experiment metaliterari. Els progressos científics representen un paper fonamental en la creació d'aquesta vida imaginària i, amb aquests avenços, la política que s'hi associa. Paul Forman (1987), en el seu clàssic article «Behind Quantum Electronics: National Security as Basis for Physical Research in the United States, 1940-1960», reconeix el paper fonamental del Projecte Manhattan per configurar la ciència com la coneixem en els nostres dies. Ciència que, almenys als Estats Units, segueix un model (que al meu parer ha estat fortament imitat a Europa) basat en la supervisió governamental sobre el desenvolupament científic. La inversió més forta es destina a aquells projectes que representen un major benefici per al govern, benefici moltes vegades lligat al camp militar. El Projecte Manhattan va significar que l'administració nord-americana reconeixia que els científics eren la seua primera línia de defensa. I aquesta idea s'ha continuat aplicant fins als nostres dies. Després del Projecte Manhattan no sols el govern nord-americà va multiplicar el finançament científic, sinó que l'objectiu d'aquest finançament va quedar clarament fixat. Aquesta idea és la base de la vida imaginària que mostra *The Manhattan Projects*. La ciència és el motor que guia el món que mostra la sèrie i la guerra per controlar la ciència és l'argument que hi ha darrere d'aquesta. Una vida no tan imaginària, al capdavant.

Una altra característica important d'aquesta sèrie és que es tracta d'una sèrie continuada. Generalment les vides imaginàries mostrades anteriorment en forma de còmic s'articulaven mitjançant novel·les gràfiques, números unitaris o sèries limitades, és a dir, formats amb un principi i un final. El fet de tenir en aquest cas una sèrie continuada no trenca la idea de brevetat de la vida imaginària tal com la defineix Schwob, tenint en compte com s'estructura la sèrie. Encara que hi ha una continuïtat, cada episodi mensual conté una història completa. Per tant, cada peça d'aquesta vida imaginària s'explica en la brevetat de les 22-25 pàgines de cadascun d'aquests episodis. Però, com hem mencionat adés, la complexitat d'aquesta vida imaginària és major que la dels seus precedents. Una cosa tan complexa com *The Manhattan Projects* ha de construir-se com a sèrie il·limitada perquè, al final, no ens està explicant la vida imaginària d'una sèrie de científics, sinó la

Figura 6. Einstein va ser només un element que va servir per posar en marxa el Projecte Manhattan en la vida real. Ací és una figura en l'ombra que persegueix les seues pròpies teories.

«UN PROJECTE TAN COMPLEX COM 'THE MANHATTAN PROJECTS' NO ENS EXPLICA LA VIDA IMAGINÀRIA D'UNA SÈRIE DE CIENTÍFICS, SINÓ LA VIDA IMAGINÀRIA DE LA CIÈNCIA EN EL SEGLE XX»

vida imaginària de la ciència en el segle XX. Com s'ha comentat prèviament, la ciència va canviar després del Projecte Manhattan. Una nova idea de ciència va nàixer i continua encara viva i molt lluny de la seua mort. Si és que s'ha d'explicar una vida imaginària d'aquest model científic, no pot tenir un final. Ha de continuar mentre el model pervisca.

■ CONCLUSIONS

Aquest article ha analitzat l'aplicació del concepte de vida imaginària en *The Manhattan Projects*. Aquesta obra s'articula a través de la vida imaginària d'un grup de científics per mostrar, finalment, la vida imaginària de la ciència en el segle XX. Encara que cada capítol d'aquesta vida imaginària s'articula com un relat curt, seguint la idea de brevetat d'aquest gènere, en aquest cas la complexitat és molt major que en altres vides imaginàries prèvies i cada relat forma part d'un enorme tapís en forma d'una sèrie continuada il·limitada, com correspon a un model científic que de moment no ha trobat el seu límit. La metaliteratura i els elements onírics de la vida imaginària també s'inclouen en la narrativa, i constitueixen un clar exemple de trasllat del model de Schwob al còmic. Aquest trasllat del model a la narrativa gràfica s'ha donat amb anterioritat, especialment per al cas d'escriptors gòtics, però mai amb aquesta complexitat i magnitud.

Un aspecte interessant de l'obra és l'ús del còmic per a la divulgació de la ciència. Encara que es tracta en aquest cas d'una realitat imaginària, s'ha mostrat en aquest article que hi ha altres exemples, en forma de còmic, de narració del procés de creació de la bomba atòmica per mitjà de la narrativa gràfica. Aquest no és un cas aïllat, i, en els últims anys, abunden mostres de l'ús del còmic per a la divulgació científica, entre les quals es poden citar *Logicomix*, biografia de Bertrand Russell; *Cosmicomic*, sobre el descobriment del Big Bang, o la col·lecció *Científics*, publicada per Jordi Bayarri i que ja inclou entre els seus exemplars biografies de Darwin, Newton o Galileu. No és una tendència nova, ja que en els anys vuitanta l'empresa nord-americana Radioshack regalava als seus clients una sèrie de còmics dedicats a la divulgació científica per a nens. No obstant això, actualment l'aparició del concepte de novel·la gràfica, que fa que el còmic ja no es considere un mitjà infantil, ha facilitat l'aparició d'obres, com les ja mencionades, on la divulgació de la ciència s'adreça a un públic general, fruit de l'obertura del còmic a la creació d'obres de tota mena de gèneres, entre els quals es troba la divulgació científica. A més, aquesta obertura fa que, generalment, aquestes obres es plantegen amb un rigor científic exquisit.

El principal avantatge d'aquest format és que permet divulgar ciència a un conjunt de lectors que no s'hi acostarien d'una altra manera, ja que no són consumidors d'obres tradicionalment qualificades de no ficció, però que en estar en forma de còmic, no copen aquesta qualificació, sinó que les troben atractives. A més, aquesta maduresa del mitjà permet que s'estiga transcendent la clàssica biografia de científic hereva també de la tradició cinematogràfica, per a poder incloure en les seues pàgines mostres de les teories desplegades, moltes vegades amb un gran rigor. Els exemples que s'han esmentat en aquest article transcendeixen el gènere de la biografia i arregen les teories científiques associades als científics protagonistes de l'obra, sempre amb l'afany pedagògic que permet la narrativa dibuixada, però sense perdre, en la majoria de les ocasions, un bri del rigor associat a la divulgació científica de qualitat. ☉

REFERÈNCIES

- BORGES, J. L., 1996. *Obras completas IV*. Emeccé. Barcelona.
- FABRE, B., 2010. *L'Art de la biographie dans Vies imaginaires de Marcel Schwob*. Honoré Champion. París.
- FORMAN, P., 1987. «Behind Quantum Electronics: National Security as Basis for Physical Research in the United States, 1940-1960». *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences*, 18: 149-229. DOI: <10.2307/27757599>.
- FETTER-VORM, J., 2012. *Trinity. A Graphic Story of the First Atomic Bomb*. Hill and Wang. Nova York.
- GARCÍA JURADO, F., 2008. *Marcel Schwob. Antiguos imaginarios*. ELR Ediciones. Madrid.
- GONZÁLEZ-RIVAS, A. i F. SÁEZ DE ADANA, 2012. «Imaginary Lives: Edgar Allan Poe as a Comic Book Character». En EVANS, J. C. i T. GIDDENS (eds.). *Cultural Excavation and Formal Expression in the Graphic Novel*. Inter-Disciplinary Press. Oxford.
- HERNÁNDEZ GUERRERO, M. J., 2002. *Marcel Schwob: escritor y traductor*. Alfar. Sevilla.
- HICKMAN, J. i N. PITARRA, 2012. *The Manhattan Projects*. Image Comics. San Francisco.
- OTTAVIANI, J. et al., 2001. *Fallout*. GT Labs. Nova York.
- OTTAVIANI, J. i L. MYRICK, 2012. *Feynman*. First Second. Nova York.
- SCHWOB, M., 1979. *Le roi au masque d'or / Vies imaginaires / La croisade des enfants*. Union Générale d'Éditions. París.

ABSTRACT

The Scientist's Imaginary Life. 'The Manhattan Projects' Comic Book Series.

This article analyses *The Manhattan Projects* comic book series, which recounts an alternative ending to the Second World War, where the Manhattan Project hides another mission more closely related to science fiction. Here we discuss the concept of the so-called «imaginary life», a term coined by Marcel Schwob in the history of science in the twentieth century.

Keywords: Manhattan Project, imaginary life, Marcel Schwob, comics, metaliterature.

Francisco Sáez de Adana. Investigador col·laborador de l'Institut Franklin d'Investigació en Estudis Nord-americans. Universitat d'Alcalá, Madrid.